

SOCIÁLNEHISTORICKÉ KONTEXTY ČESKÉHO ANTISEMITISMU A ANTINĚMECTVÍ PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A JEJICH ODRAZ V DOBOVÉ KARIKATUŘE

The Socio-Historical Contexts of Czech Anti-Semitism and Anti-German Sentiments Following the Establishment of the Czechoslovak Republic and their Reflection in Contemporary Caricatures

BLANKA SOUKUPOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0001>

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2019, Blanka Soukupová. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc., Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice; e-mail: 6446@mail.fhs.cuni.cz

The Czechoslovak Republic was created as the national state of the Czechs and Slovaks. Although it was based on the ethnic principle, the new state simultaneously assured relatively extensive rights for its national and religious minorities; in the Czech lands primarily for Czech Germans and the structured Jewish minority (in the new state, Jews could claim Jewish nationality and religion, or only Jewish religion). Although the Jewish minority was ideologically and politically heterogeneous and absolutely loyal to the state, it repeatedly became, not for the first time historically, the target of largely socially and ethnically motivated attacks after the foundation of the Republic. However, their nature was escalated even more by the difficult social conditions following World War I and the generally traumatic experience of the unexpected world war. Contemporary journalism helped disseminate the image of Jews as the main culprits who had caused the world war and were responsible for the general post-war destabilisation and shortages, Jews as non-state building residents of the republic, disloyal, pro-German orientated asocial elements, intensified by the image of Jewish refugees from Galicia and Bukovina, justly or unjustly accused of operating chain businesses. Contemporary journalism also emphasised the traditional image of Czech Germans as the ancient enemy of the Czech nation, currently accused of starting World War I. The fact that most Czech Germans were truly disloyal citizens of the new state after the foundation of the republic (and again in the 1930s) was balanced by the efforts of the Czechoslovak government to “win the Germans over for the new state” and therefore controlled the suppression of anti-German sentiments which were often linked to anti-Jewish sentiments. The text questions the significance of the image of the national enemy at a time in history that saw the destabilisation of existing socio-political relations, undoubtedly represented by the dissolution of the monarchy and the rise of new national states in Central Europe and their contemporary visualisation.

Key words: Czechoslovak Republic, Jews, Germans, anti-German sentiment, anti-Semitism

Klíčová slova: Československá republika, Židé, Němci, antiněmectví, antisemitismus

ÚVOD

Ve své studii analyzuji vytváření obrazu (medializovaných postojových modelů) národního či národnostního nepřítele v české společnosti první republiky. Soustřeďuji se přitom především na období bezprostředně po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku nového národního státu – Československé republiky (28. října 1918), kdy docházelo k pogromům a protižidovským excesům (prosinec 1918 – listopad 1920) a kdy se německá menšina pokusila o secesi (listopad 1918 – březen 1919). Tato doba byla poznamenána destabilizací politickospolečenských poměrů, přetrvávající frustrací ze světové války a jejích důsledků. Dále si všímám přerůstání obrazu nepřítele do doby stabilizace a „zlatých“ let republiky (1921–1929). Současně si kladu otázku dobového významu obrazu nepřítele a jeho vizualizace. Studie se opírá o již propracovanou definici etnických obrazů a stereotypů a teorii jejich fungování (srov. např. Soukupová, 1998: 134; Křen, Broklová, 1998; Toncrová, Uhlíková, 2000) a také o poznatky o konstruování společného nepřítele (souhrnně Loewenstein, 1997: 59–80). Analýza vizualizace jeho obrazu vychází z excerpce dobových obrázkových časopisů a novin publikujících karikatury.¹

OFICIÁLNÍ VZTAH ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY K MENŠINÁM A ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA ČESKÝCH NĚMCŮ A ŽIDŮ

Československá republika byla vytvořena jako národní stát Čechů a Slováků,² přestože byl její charakter národnostní. Z výsledků rakouských (1869, 1890, 1900, 1910) i československých (1921, 1930) sčítání lidu je zřejmé, že v českých zemích představo-

1 Excerpována byla tato periodika: brněnský deník Lidové noviny Arnošta Heinricha (vydáváný družstvem Lidové strany v letech 1893–1945 v Brně, obnovený v letech 1948–1952 a znovu od roku 1988), prosazujícího za první republiky princip nezávislosti, blízký Hradu, Venkov, oficiální deník agrární strany (vycházející v letech 1906–1945), jeho odpolední vydání Večer (1914–1944), národně demokratický satirický týdeník Josefa Čapka Nebojsa (1918–1920), fašistická Selská stráž Cyrila Svozila, od roku 1926 vycházející pod názvem Fašistická stráž, fašistická Stráž národa, list čl. fašistů na českém jihu (1926–1928), sociálně demokratický humoristicko-satirický měsíčník Rašple (1890–1924), od roku 1924 spojený s Kopřivami (1909–1931), komunistické Šlehy (1921–1927), Světozor: světová kronika současná slovem i obrazem: časopis pro zábavu i poučení (vydával ho J. Otto v Praze v letech 1904–1943) a Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení (J. Otto v Praze v letech 1884–1929). K charakteristice tisku srov. Osvaldová, Čenková, 2017; Kubíček, 2013. Zvláštní pozornost byla věnována dílu nejznámějšího antisemitského karikaturisty první republiky Karla Rélínka (1880 Praha – 1945 Křivoklát), akademického malíře a ilustrátora, publicisty: *Zrcadlo Židů: Žid podle Talmudu* (1925), *Spása světa (Ubozí, pronásledovaní Židé): úvahy z denníku pravého humanisty* (1926), *Nenažranskí, ministr humanista-filistr. Čili: „Kdo do tebe tvrdou palicí – ty na něho měkkou stolicí“* (1926), ale i *Vývin žido-marxisty* (1938).

2 Příslušníci menšin dostali individuální práva, nikoliv práva kolektivní (*Konfliktní společnosti*, 1996: 13).

vali nejpočetnější menšinu Němci.³ Jejich rozšíření převážně v pohraničních oblastech pak mělo tyto důsledky: 1. nevýhody prostorového periferního postavení v rámci českých zemí a později i československého státu (Němci v pohraničí navíc byli odděleni českým vnitrozemím od v poslední třetině předminulého století již výrazně české Prahy se sice kulturně významnou a sociálně zajištěnou, přece však menšinou německou),⁴ 2. vázanost na zaměstnání v odvětvích, která se mohla rozvinout v podhorských a horských zemědělsky chudých oblastech a v moderní době stagnovala, nebo alespoň nebyla upřednostňována,⁵ 3. nutnost přizpůsobit se tvrdším přírodním podmínkám. Oblasti osídlené německou menšinou byly, jak upozornil již biolog Emanuel Rádl (Machačová, Matějček, 1999: 30), navíc hospodářsky i sociálně velmi kontrastní (průmyslový sever, lázeňský západ Čech a hospodářsky chudá Šumava a Rudohoří). I tato skutečnost byla pro vybudování jednotné identity českých či československých Němců od počátku republiky handicapující. Největším handicapem bylo však jejich hodnocení dobové politické situace. Němci, kteří stáli blízko uskutečnění německé hegemonie ve střední Evropě, se jen velmi obtížně smiřovali s novou historickou situací. Čeští Němci pak nový stav považovali za ohrožení své národnostní existence (Křen, 1990: 482–483).

Na druhé straně však mohla německá (ale nejen tato) menšina těžit z toho, že Československá republika zajišťovala relativně rozsáhlá práva i pro své národnostní a náboženské menšiny (*Konfliktní společenství*, 1996: 13). Nejen československá politika, ale také veřejné mínění s Němci počítaly (Křen, 1990: 491), i když v prvních poválečných letech nebyl zpochybněn požadavek prvořadých českých práv na stát. Dobová představa prostoru totiž vycházela z toho, že se každá národnost má státně vyživat především ve svém mateřském prostoru (státě) (Soukupová, 1994: 49).⁶ Vedle českých Němců se z výhody úplné občanské rovnoprávnosti mohly těšit i strukturovaná židovská a samozřejmě i ostatní menšiny. Židé se mohli v novém státním útvaru hlásit k židovské ná-

3 V roce 1880 tvořili čeští Němci na území poválečné Československé republiky 35,78 % obyvatelstva (2 927 133), v roce 1890 35,63 % (3 087 204), v roce 1900 35,10 % (3 289 616) a v roce 1910 34,65 % (3 492 362 osob) (Srb, 1988: 30). V roce 1921 žilo v Československu 3 061 tisíc Němců (30,60% obyvatelstva). I v dalších letech jejich počet absolutně (nikoliv však procentuálně) narůstal; v roce 1930 to bylo již 3 150 tisíc (29,58 % obyvatelstva) (Machačová, Matějček, 1999: 111).

4 V roce 1890 vykazovala Praha asi desetiprocentní německou menšinu (do tohoto procenta je třeba zahrnout i Židy hlásící se k německé obcovací řeči), v roce 1910 již asi pouze šestiprocentní. Stažení statistických údajů srov. Soukupová, 2008, s. 24 (tamtéž odkazy na další odbornou literaturu). Podle amerického historika Garyho B. Cohena lze hovořit o Praze jako o českém městě již v poslední třetině devatenáctého století (Cohen, 2000: 112–113). Jak autor správně vyzdvihl, německou situaci v hlavním městě českých zemí již tehdy komplikovala nejen neúplná sociální struktura (Cohen, 2000: 218), ale také vnitřní neslučitelné představy o německé identitě (Cohen, 2000: 218–219).

5 Němci, představující „průmyslovější“ (včetně domácí výroby) část populace, měli převahu ve výrobě textilní, sklářské, papírenské, ve zpracování kamene a zemin a dřevovýrobě (Machačová, Matějček, 1999: 127, 128, 139, 150). Jejich zemědělská populace byla pak z velké části středorolnická. Retardované regiony, do nichž spadala značná část Němci obydlených oblastí, zaznamenávaly pokles hospodářství již od první čtvrtiny 19. století, případně stagnovaly od konce tohoto století (to byl i případ Liberce) (Machačová, Matějček, 1999: 228). Ve třicátých letech, v době světové hospodářské krize, se pak velká závislost tradičních odvětví na exportu ukázala pochopitelně jako katastrofa (Machačová, Matějček, 1999: 222).

6 Tento názor byl určující i v následujících letech. Také např. Kamil Krofta, ministr zahraničních věcí, v roce 1937 napsal, že Němci nebyli v českých zemích nikdy určujícím živlem. Údajný větší nárok Čechů na stát zdůvodnil jejich většími zásluhami o něj, jejich vyšším počtem a větším dějinným významem (Krofta, 1937: 6, 7, 8).

rodnosti⁷ a víře, případně pouze k židovské víře; podle výzkumů sociálních historiků Jany Macháčové a Jiřího Matějčka však posilovali především pozice horní a střední německé vrstvy (Macháčová, Matějček, 2002: 199). V českých zemích spadalo židovské obyvatelstvo především do třetí sféry.⁸

POKUS ČESKÝCH NĚMCŮ O SECESI

Obě menšiny byly samozřejmě v novém státě přizvány k jejímu budování, německá minorita, početně i hospodářsky velmi silná, se však nesmířila se svým pocitem druhořadého občanství (nestala se státotvorným národem) a Československou republiku ve své většině jako svůj stát nepřijala. 28. říjen 1918 zastihl české Němce, procísařsky orientované, na rozsáhlou politicko-společenskou změnu nepřipravené (Jaworski, 2004: 56–57). Důsledkem bylo nadšení pro projekt Německého Rakouska (Kárník, 2000: 40–43). „Sudetští Němci, kompromitovaní rolí bývalého dominantního národa, zůstali stranou, když slovanští sousedi začali reorganizovat stát a společnost,“ napsal německý historik Rudolf Jaworski v roce 1977 (citováno z Jaworski, 2004: 57). Jaworski přitom ovšem použil velmi tvrdé hodnocení; o tzv. sudetských Němcích psal jako o sdílejících národní narcisismus, symptom uraženého sebehodnocení (Jaworski, 2004: 57, 58).

Pod heslem národního sebeurčení byly po vzniku republiky vyhlášeny dvě navzájem nezávislé provincie: Deutschböhmen a Sudetenland (slezská a zčásti severomoravská), které měly být připojeny k Německému Rakousku. K neloajálním oblastem se přidružily i jižní Čechy (Šumava a Český les), jižní Morava, Novobystřicko, Brno, Olomouc, Jihlava s okolím, část bratislavské župy, severovýchodní Moravy a východního Slezska (Klimek, Kubů, 1995: 19–20; Kárník, 2000: 37–44). Provincie měly být připojeny k Německému Rakousku. „Přirozeným“ státem zůstalo tedy pro české Němce Rakousko, i když se z hospodářských a geografických daností vztahovali i k Německu (Macháčová, Matějček, 1999: 36–37). Ve chvíli ustavování nového státu byla však německá secese krajně nebezpečná. Československého prezidenta T. G. Masaryka vedla českoněmecká vzpoura dokonce k opakovanému vyslovení výroku o českých Němcích jako přizvaných kolonistech (Soukupová, 1998: 138), tedy ke zpochybnění českoněmecké teritoriality. Dne 22. prosince 1918, po svém návratu do vlasti, Masaryk na Pražském hradě prohlásil: „území obývané Němci je území naše a zůstane naším. My jsme vybudovali svůj stát, my jsme jej udrželi, my jej budujeme znova; přál bych si, aby naši Němci přitom pracovali s námi... Opakuji... my jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně přišli do země jako emigranti a kolonisté.“ (Spisy T. G. Masaryka, 1939: 20). I když toto stanovisko vyšlo z úsilí varovat české Němce před státně neloajálním postojem a i když sám Masaryk později tento postoj korigoval (Křen, 1990: 490–491), v pohraničí (nikoliv v Praze) mu byl přiřčen velký symbo-

7 V roce 1921 se v českých zemích přihlásilo k židovské národnosti v Čechách 11 251 (k židovské víře 79 777 osob), na Moravě 15 335 (k židovské víře 37 989 osob) a ve Slezsku 3 681 (k židovské víře 7 317 osob). V roce 1930 žilo v Čechách podle národnosti 15 697 Židů (podle víry 76 301 osob) a na Moravě a ve Slezsku 21 396 Židů (podle víry 41 250 osob) (Macháčová, Matějček, 1999: 116). Ke sčítání lidu v roce 1921 srov. především Kievalovu knihu (Kieval, 2011: 291–293). Data z československé statistiky pak pro židovskou národnost v Československu uvedla také např. historička Kateřina Čapková (Čapková, 2005: 50).

8 V roce 1921 příslušelo do sféry obchodu, peněžnictví a dopravy 50,7 % (v roce 1930 již „pouze“ 40,5 %), do odvětví průmyslu a řemesel 21,2 % (v roce 1930 19,5 %) a do oblasti zemědělství pouze 2,8 % (v roce 1930 1,6 %) židovské populace (Macháčová, Matějček, 1999: 135).

lický význam: Masaryk údajně Němcům upřel rovné právo na prostor českých zemí. Počáteční otevřená neloajlnost Němců v pohraničí českých zemí vyvrcholila 4. března 1919.⁹ V důsledku pokusu českých Němců o secesi přistoupil stát k výměně německých státních zaměstnanců za státně spolehlivé české kádry (Matějček, Macháčová, 2002: 198–199).¹⁰

4. březen 1919 a obecně první měsíce nového státu nebyly v pohraničí po celou existenci Československé republiky zapomenuty (Soukupová, 1994: 50–51, 66–67). „Mytizované utrpení na historické scéně let 1918/1919 učinilo z radikálních mluvčích sudetoněmeckého poválečného nacionalismu ‚živé výčitky‘ s trvalým požadavkem odškodnění především vůči národnostně cizím držitelům moci,“ konstatoval Rudolf Jaworski v roce 1977 (citováno z Jaworski, 2004: 59). K integraci českých Němců do nového státu ovšem nepřispěly, jakkoliv hlavní překážkou zůstávala německá nacionalistická politika, ani snahy české ulice a českých nacionalistických politiků o faktické i symbolické „počestění“ pražského prostoru: zabrání budovy Stavovského divadla 16. listopadu 1920 (Becher, 1993: 186–192), následné davové drancování německých a židovských středisek v Praze, opakující se nacionalistické akty pražského primátora Karla Baxy, obhájce „slovanského“ charakteru hlavního města (Soukupová, 1994: 55–56; 53, 69).¹¹ „Teď z toho udělali státní hymnu, a to ti, kteří jemu a jeho druhům upírají právo na domov v české zemi,“ napadlo při poslechu písně Kde domov můj, opěvující krásu české krajiny, v den zabrání Stavovského divadla pražského Němce židovského původu, otce pozdějšího populárního československého herce Petra Lotara. Zmíněnou příhodu popsal Lotar ve svém autobiografickém románu s příznačným názvem ... *domov můj* (Lotar, 1993: 39–40). Po první světové válce se tak vytvářela nová sudetoněmecká identita. Její součástí se stala i konstrukce údajného bezdomovectví českých Němců v Československé republice, kterou němečtí nacionalisté pokládali za historické provizorium, využívající výroku o Němcích jako kolonistech (Křen, 1990: 483). Ostatně, jak napsal Rudolf Jaworski, hlavní linie zahraniční politiky sudetských Němců se nyní přeměrovala z Vídně na Berlín (Jaworski, 2004: 74–78). Práce Ericha Gieracha, germanisty, profesora na pražské německé univerzitě (1919–1936) a v Mnichově (od 1936), otce sudetoněmeckví, *Sudetoněmecký katechismus*, vyšlá v Lipsku (1919),¹² již v první tezi konstatovala, že celý prostor československého státu je ve skutečnosti starou německou půdou (Gierach, 1919: 3).

V rámci neroztříštěnosti výkladu dodejme, že menšinový syndrom převzala i německá aktivistická politika, formující se v první polovině dvacátých let minulého století a vrcho-

9 V tento den se konaly volby do Národního shromáždění Německého Rakouska, kterých se čeští Němci nesměli zúčastnit. Během následných demonstrací, které potlačilo vojsko, bylo zastřeleno 54 lidí. Německá historiografie hodnotí 4. březen 1919 jako „pouhou demonstraci politické bezmoci“. Současné pracuje s tezí, že demokratický většinový princip nedokázal řešit problém českých Němců (Salomon, 1995: 189, 193). Historik Ferdinand Seibt pak psal o 4. březnu 1919 dokonce jako o „eskalaci české neústupnosti“ (Seibt, 1996: 257). Česká historiografie vidí ve 4. březnu 1919 zpravidla tragédii, k níž došlo zásaditou „neustálého stupňování nacionalistických vášní“ ze strany českoněmeckých politiků (Kárník, 2000: 43). Podle českého historika Václava Kurala se však 4. březen 1919 „stane těžkou morální zátěží české strany a dodá emocionální argumenty sudetoněmecké politice při jejím odmítání české nadvlády“ (Kural, 1993: 15).

10 V letech 1921–1930 ztratilo práci 33 000 českoněmeckých úředníků, kteří neudělali jazykovou zkoušku z československé státní řeči (Salomon, 1995: 195).

11 Po této krizi zvažovali němečtí nacionalisté přesun pražské německé univerzity do pohraničí (Soukupová, 1994: 55).

12 Kritický rozbor nacionálně agresivního díla viz Hahnová, Hahn, 2002: 77–84.

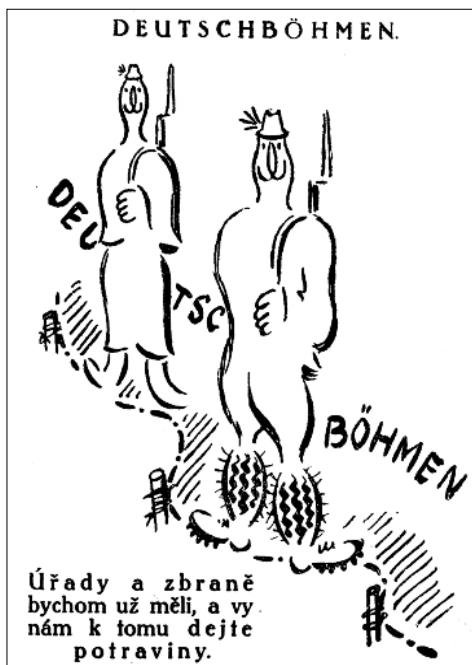
líci poprvé vstupem Němců do vlády (Seibt, 1996: 268; Salomon, 1995: 194, 206; *Konfliktní společenství*, 1996: 14; Kural, 1993: 65; Kárník, 2000: 387–392). V důsledku hospodářské krize let 1929–1934 a nástupu Adolfa Hitlera k moci v Německu (1933), který posílil i ambice českých fašistů [projevily se např. v tzv. aféře se zvukovým filmem v Praze v roce 1930 (Jaworski 2004: 174–181; Becher, 1993: 192–197) nebo v boji o insigne pražské univerzity v roce 1934], se pak v květnu 1935 stala nejsilnější politickou stranou Sudetoněmecká strana (Salomon, 1995: 214; Seibt 1996: 268). Na straně českých,¹³ ale i německých (Jaworski, 2004: 212; Salomon, 1995: 215, 217) historiků panuje shoda v tom, že se její přívrženci stali Hitlerovým nástrojem k rozbití první republiky.

ANTINĚMECTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V POČÁTCÍCH ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A JEHO VIZUALIZACE

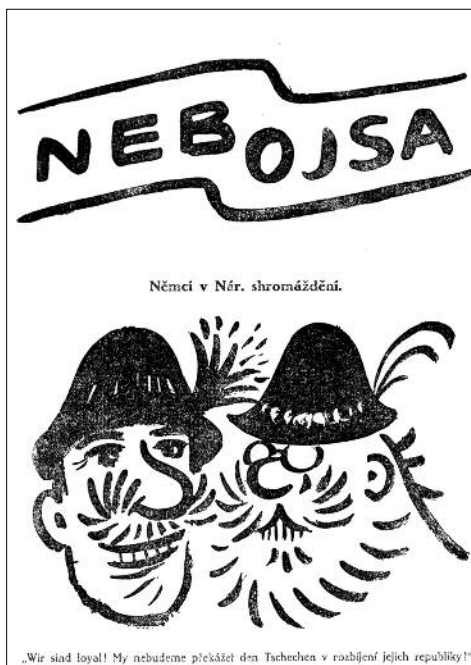
Po vzniku republiky se znovu objevil již tradiční stereotyp českých Němců jako odvěkých nepřátel českého národa. Nejběžnějším negativním stereotypem českých Němců byl podle historičky Evy Brokové výraz zněmčené či poněmčené území pro pohraničí českých zemí s většinovým německým obyvatelstvem. Zároveň se rýsoval ovšem obraz potenciálního Čechoslováka (Broková, 1998: 111). Nový život byl, jak jsme již naznačili, vdechnut i stereotypu domácích Němců jako menšiny přistěhovalců (Soukupová, 1998: 138), známému již z devadesátých let 19. století (Soukupová, 2001: 64). České veřejné mínění vnímalo české Němce jako politicky nevzdělané, neschopné domyslit důsledky vlastního chování během první světové války. Zároveň se o českých Němcích psalo jako o po staletí privilegované, panující a arogantní menšině, jež podceňovala český národ a jeho jazyk a neoprávněně se těšila z lepšího sociálního statusu a z blahobytu (ten byl vyčítán zejména pražským Němcům), právě tak jako z kulturních výhod. V obecné rovině byli čeští Němci charakterizováni jako nevděční, troufalí, nadutí, drzí, mstiví a výbojní (Soukupová, 1998: 137–142).

Vizualizace antiněmeckví však zareagovala především na tu skutečnost, že čeští Němci představovali v počátcích republiky neloajální občany. Přestože se československá vláda snažila „získat Němce pro nový stát“, a tedy i řízeně utlumovala protiněmecké nálady, které se často propojovaly s náladami protižidovskými, objevovaly se v této době v českém nacionalistickém tisku protiněmecké karikatury. Typický český Němec byl na nich znázorněn jako (zpravidla) vousáč v klobouku se štětkou, případně v hrubých bílých punčochách (šlo o atributy připisované německému Michlu či Michlíku, figuře symbolizující německví, jakési protiváze českého Vaška či Vašíka), starší Němci mívali na hlavě cylindr (znak německví z doby Rakouska). Anekdoty cílily především na „odhalení“ německé neloajality v pohraničí, později na údajně vypočítavý vstup německých politiků do Národního shromáždění (1920). Např. na kresbě nazvané Deutschböhmen vidíme pak dva Němce v kloboucích se štětkou a se zbraněmi přes rameno, jeden má navíc punčochy znázorněné jako kaktusy s bodlinami, jak stojí na vyznačené hranici provincie a říkají: „Úřady a zbraně bychom už měli, a vy nám k tomu dejte potraviny.“ (Obr. 1.) Na obrázku akademického malíře, grafika, ilustrátora Vlastimila Rady (1895 České Budějovice – 1962 Praha), žáka Maxe Švabinského, Jana Preislera

13 Klasickou prací tohoto typu je dílo českého historika Jaroslava Koutka (Koutek, 1962). Také dokument Henleinovy strany „Grundplanung O. A.“ z léta 1938 byl vypracován v přímé návaznosti na nacistickou německou politiku (Olivová, 2000: 242).

1. Anonym. (1918). *Nebojsa*, 1(5), 5. 12., s. 4.

2. Rada, V. (1920). *Nebojsa*, 3(23), 4. 6., s. 177.

a sochaře Jana Štursy, v letech 1918–1920 člena Mánesa, se pak baví dva zarostlí Němci v kloboučcích se štětkou na účt české nejednotnosti v parlamentu: „Wir sind loyal! My nebudeme překážet den Tschechen v rozbižení jejich republiky!“ (Obr. 2.) Další kreslené vtipy se pak týkaly německé neloajality vůči československému státnímu pojetí jazykového práva, z něhož vyrůstala československá ústava (její jazykový zákon) a pozdější prováděcí jazyková nařízení. Český historik Václav Kural vyslovil názor, že šlo o právo nespravedlivé, nepraktické a oddalující české Němce od integrace do nové republiky (Kural, 1991: 37). V kreslených vtipcích však zvítězil motiv české „odvety“ za podceňování češtiny v období Rakouska. Např. na kresbě nazvané *Líbezná naděje* od akademického malíře Huga Boettingera (1880 Plzeň – 1934 Praha), žáka Maxmiliána Pirnera, vidíme tlustého německého otce čtoucího noviny, jak říká svému nadutému synovi: „Velmi dobře! Die urředniky von der Republika

3. Dr. D. (Desiderius). (Pseudonym, 1920). *Nebojsa*, 3(20), 26. 2., s. 77.

nemusejí znát čechisch. Da können schon die künftigen Minister des Tschechoslowakischen Staates wakere Deutsche sein.“ (Obr. 3.)

ANTISEMITISMUS V ČESKÝCH ZEMÍCH V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE: STRUČNÝ NÁSTIN JEHO NOSITELŮ A POZIC V LETECH 1918–1920

S jinými ambicemi než čeští Němci pak vstoupila do nového státu loajální židovská menšina. Přestože se rozsáhlý pogrom, který očekávali po první světové válce zejména sionisté, neuskutečnil (Křen, 1990: 486; Stölzl, 1997: 99, 103), zažili po válce Židé, kteří byli spjati s Rakouskem, krizi identity (Soukupová, 2002: 179–181). Z velké části ji způsobila právě série pogromů (Stölzl, 1997: 100–104; Soukupová, 2005: 18–23; Kieval, 2011: 278; Soukupová, 2014: 27–28; dále i Čapková, 2005: 111–115),¹⁴ uvozená holešovským pogromem (3. a 4. prosince 1918) a pokračující protizidovskými výtržnostmi v prosinci 1918 a v lednu 1919, v květnu a září 1919. Nejrozsáhlejší pogrom, začínající jako protiněmecké vystoupení, se však odehrál v Praze od poloviny listopadu do začátku prosince 1920. „Od 16. listopadu až do 2. prosince vládla pak v Praze „lůza“, jak informuje Saenger [Samuel Saenger – německý diplomat],“ napsal Ferdinand Seibt (Seibt, 1996: 258).

I když byla židovská menšina ideologicko-politicky heterogenní a vůči státu naprosto loajální minoritou, stala se totiž po vzniku republiky opakovaně terčem především sociálně a národnostně motivovaných útoků. Jejich charakter vyostřily obtížné sociální podmínky po první světové válce a obecně traumatizující zážitek nečekaného světového válečného konfliktu. Obraz Židů jako nestátotvorných obyvatel republiky, neloajálních proněmecky orientovaných asociálních elementů, umocněný obrazem židovských běženců z Haliče a Bukoviny, obviňovaných z lichvy, keřasení atd., pomáhalo rozšiřovat především dobová publicistika.¹⁵

Po odeznění celoevropské poválečné antisemitské vlny let 1918–1920 (Soukupová, 2018: 380–382), provázené vznikem antisemitských korporací, stran a s nimi spojených periodik, se antisemitismus v českých zemích přesunul z centra na okraj politické scény. Také nejsilnější agrární strana odsunula tuto ideologii mimo svůj hlavní politický proud. Přesto bylo v letech 1922–1923 ustaveno protofašistické a v roce 1926 fašistické hnutí (Národní obec fašistická). Tyto krajně pravicové politické síly podpořili v letech 1925–1926 jak agráři, tak národní demokraté. Paralelně se však aktivizovalo také demokratické hnutí. Výrazem jeho činnosti byla i rekonstrukce vlády všennárodní koalice na podzim 1922. Po roce 1921 se Židům znovu otevřely politické strany, spolky a společenství. Od této chvíle k pilířům první republiky náležel jak vstřícný vztah k českožidovskému a sionistickému hnutí ze strany vládních institucí, tak přítomnost mnoha zastánců obou hnutí i neorganizovaných lidí židovského původu ve vysokých funkcích na všech úrovních a konečně i společenská nepatřičnost antisemitismu. Tyto skutečnosti však samozřejmě neznamenaly, že by byla antisemitská agitace zcela zastavena. Zejména na stránkách agrárního, národnědemokratického a také živnostnicko-obchodnického tisku se lze setkat s protizidovskými výpady, včetně karikatur, i v následujících letech.

14 Začátek války byl naopak spojen s nadějí na oslabení antisemitismu (Frankl, Szabó, 2015: 100).

15 Srov. zejména text Josefa Haise-Týneckého *Kolik je v Praze ještě haličsko-židovských domácností?*, otištěný v agrárním Večeru 13. března 1919, a Jaroslava Hilberta *Pražské německé židovstvo*, publikovaný agrárním Venkovem 4. ledna 1918 (Soukupová, 2014: 33; 35, srov. i Soukupová, 2005: 16; 17–18).

Protofašistická a fašistická periodika pak využívala antisemitismus jako jeden ze svých hlavních nástrojů ke zvýšení politického vlivu ve společnosti. Ani v masarykovském Československu zcela nevymizely antisemitsky laděné přednášky, antisemitské knihy i antisemitismus v učebnicích. Kapitolou pro sebe byl i verbální antisemitismus a tzv. antisemitismus ulice. Dobové většinové úvahy viděly jeho hlavní zdroj v propagandě katolické církve. Místem koncentrace českoněmeckého antisemitismu se pak vedle nacionalistických politických stran a turnerských spolků v západo- a severočeském pohraničí stala pražská německá univerzita. Slovenští Židé, loajální vůči monarchii, pro něž znamenal vznik Československa nejistou budoucnost, zažili jak v Bratislavě, tak na západním a středním Slovensku násilnosti a rozkrádání, které měly ovšem především antisemitský, nikoliv, jak tvrdí někteří autoři, sociální charakter. Zdá se navíc, že vše bylo předem připraveno. Zatímco ve vesnicích se židovské obyvatelstvo bránilo spíše pasivně, v městském prostředí byla jeho obrana často aktivní; především šlo o spolupráci s armádními silami a silami zajišťujícími pořádek, případně i o vytvoření vlastních ozbrojených jednotek. Židé byli chápáni na Slovensku v počátcích nového státu jako cizinci, odlišní svým jazykem, na rozdíl od převážně sekularizovaných Čech i svým náboženstvím, ekonomikou, svými zvyky. I tady se ale v následujících letech slovensko-židovské soužití stabilizovalo (Salner, 2000: 71–98). Hlavním popřevratovým problémem Slovenska nebylo ovšem slovensko-židovské, ale maďarsko-slovenské soužití. Administrativa, četnictvo a vojsko byly po 30. říjnu 1918 stále ještě orientovány prouhersky a ani maďarská vláda se nehodlala Slovenska vzdát (Kováč, 1998: 181, 182).

Dodejme, že vliv extrémně pravicových politických sil začal pak sílit ve druhé polovině dvacátých let, kdy ho povzbudil vzestup německého nacismu. V reakci na něj vznikla v českých zemích celá řada velmi vyhraněných (Vlajka, která se spojila v roce 1936 s Hnutím za nové Československo, Národní liga) i umírněnějších (Národní sjednocení, Národní fronta) antisemitských subjektů. Po květnových parlamentních volbách v roce 1935 získaly fašistické strany 23 mandátů, tedy více než polovinu křesel připadajících na nejvlivnější agrární stranu. Do vládní politické struktury prorostly ovšem extrémně nacionalistické politické strany až po Mnichovu (září 1938). Souhrnně lze pak okrajové pozice vnitřně nejednotného antisemitského hnutí v masarykovském Československu pravděpodobně nejvýmluvněji ilustrovat na tom faktu, že se českoslovenští antisemité nezúčastnili Světového kongresu antisemitů v polovině třicátých let.¹⁶

DOBOVÁ VIZUALIZACE ANTISEMITISMU

Pokud budeme ovšem charakterizovat dobový vizuální antisemitismus, důvod k optimismu bude o něco menší. Celou škálu jeho příkladů nalezneme jak v národnědemokratickém (např. Nebojsa) i pozdějším fašistickém (např. Stráž národa) tisku, tak v knihách Karla Rélinka i na dobových plakátech. Karel Rélink měl již v této době za sebou studia na pražské Akademii výtvarných umění i válečnou zkušenost. Na frontě působil jako rakousko-uherský voják – malíř (v roce 1922 vydal *Album obrazů ze Světové války – utrpení českého vojáky v poli*, v roce 1932 28. pluk „Pražské děti“). Veřejné mínění rozčeřil tento dovedný ilustrátor mnoha knih a malíř v roce 1926, když vystavoval v pražském Klementinu své *Zrcadlo Židů*, soubor ilustrací k Talmudu. Rélink se v tomto ostře

¹⁶ Souhrnně, s odkazy na četné prameny a další odbornou literaturu srov. knihu B. Soukupové (Soukupová, 2005: 43–132).

antisemitském díle inspiroval knihou *Der Talmudjude* (1871) od Augusta Rohlinga, profesora katolické teologie na pražské univerzitě (Soukupová, 2000: 44).

Leitmotivem všech antisemitských kreseb se přitom po vzniku republiky stala oblíbená antisemitská teze o neschopnosti Židů asimilovat k českému národu, tzn. skutečnit hlavní cíl českožidovského hnutí. Obraz Žida jako věčného cizince byl tak navozen již osvědčeným karikováním údajné židovské fyziognomie. Opět se tak setkáváme s velkými zakřivenými nosy jako atributy židovství, případně s bujnými plnovousy, kudrnatými vlasy, velkými ústy, přivřenými očima, odstávajícíma ušima, pokřivenou postavou, křivýma nohama. Jak v (proto)fašistických kresbách, tak v kresbách Karla Rélinka se pak objevuje karikatura ortodoxního zarostlého a často i prskajícího Žida, na hlavě s jarmulkou nebo cylindrem – znakem němectví; občas i nezbytným pytlek na zádech, případně s Talmudem. Na kresbách tohoto typu se často objevuje jako další „atribut“ židovství i cibule nebo česnek; na jednom obrázku cibule nesla přímo jméno známého finančníka Rothschilda (Rélink, 1938: 74). Jindy zaznamenáme šesticípu hvězdu, jež se stala moderním znakem judaismu. Občas je obrázek rozpořbován divokou gestikulací, kterou často doplňuje karikovaná židovská čeština s typickým „kh“.

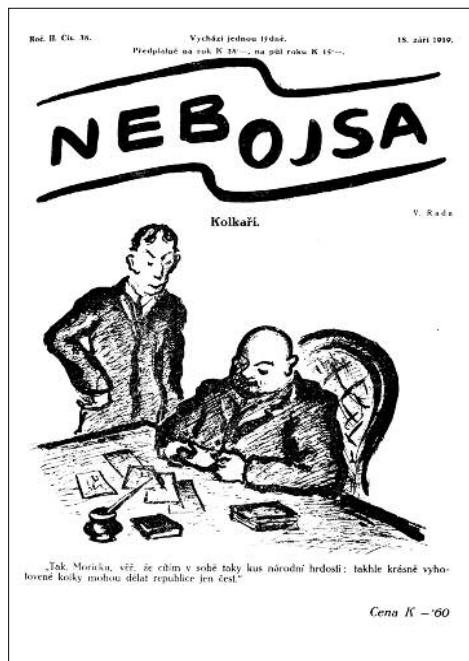
V karikaturách byla na Židy jako na osvědčený terč strhávána pozornost ovšem především prostřednictvím obvinění z toho, co poválečná většinová společnost pocítovala nejbolavěji; byli vyliční jako hlavní aktéři války, kteří vynikli zbabělostí, a tak na frontách neutrpěli žádné lidské ztráty, současně však jako váleční i pováleční denuncianti, případně jako váleční zbohatlíci, keřasové a šibři. Zvláště výmluvná byla kresba Karla Rélinka, jenž zobrazil židovského vojáka v rakousko-uherské uniformě (s nezbytnou antisemitskou karikaturou vzhledu), jak hlásá: „Já jsem Žid a kdo je víc?“ (Rélink, 1927: 34; Rélink, 1938: 45). Cizorodé židovské elementy byly přitom znázorněny v konkrétních nekalých situacích: pan Löwenrosen byl zpodobněn jako bývalý zbabělý rakouský voják na srbské frontě, který prožil válku v závětrí tamějších veřejných domů,¹⁷ Rélinkův Žid se kradl během první světové války na policii, aby mohl udat svého českého spoluobčana. K obrázku připojil malíř následující „báseň“: „Každá žába na rybníce kuňká. / Každý Žid je marxistická buňka. / Slizký úhoř je prý vodní had – / také Žid je slizký – a špicluje rád!“ (Rélink, 1927: 26; Rélink, 1938: 55). Další kresba znázorňovala dva židovské vojáky – buržoy s vojenskými čepicemi a s heslem „Volnost – rovnost – bratrství = Talmud – podlost – špiclovství!“ (Rélink, 1938: 68). Vlastimil Rada zachytil spokojený obtloustlý starý židovský pár s typicky ohnutými nosy, jak reagoval na splácení rakouských válečných půjček ze strany nového státu. Muž svou ženu uklidňoval se slovy: „Tak vidíš, stará, veškerou důvěru jsme skládali za války v Rakousko – a nezklamali jsme se.“ (Obr. 4.) Během tzv. Gajdovy aféry pak fašistická Stráž národa uveřejnila anonymní kresbu hauzírníka s cylindrem, holí a pytlek na zádech, jak křičí: „Prodají ruské dokumenty – aféry – a fašistické khůůžžžžééé!“ (Anonym /1927/, *Stráž národa*, 2/45/, 9. 11., s. 3.) Někteří výtvarníci pak zachytili s notnou dávkou ironie i profesní způsobilost Židů v nové republice. Vlastimil Rada nakreslil úředníka chválného Moricka: „Tak, Moricku, věř, že cítím v sobě taky kus národní hrdosti: takhle krásně vyhotovené kolký mohou dělat republice jen čest.“ (Obr. 5.)

Samotná karikatura židovského vzhledu byla tedy pouze podpůrným prostředkem ke znásobení účinnosti celoevropských antisemitských stereotypů, jejichž cílem byla

17 Obrázek Vlastimila Rady nesl ironický název „Hrdina“. Autor ho doprovodil následujícím textem: „A kde vy jste bojoval, pane Löwenrosen? V Srbsku. Byl jste také raněn? Nebyl. Těch pár facek a škrabanců, co jsem dostal od tamních holek, nepočítám!“ (1920). *Nebojsa*, 3(28), 9. 7., s. 221.

4. Rada, V. (1920). *Nebojsa*, 3(31), 30. 7., s. 246.

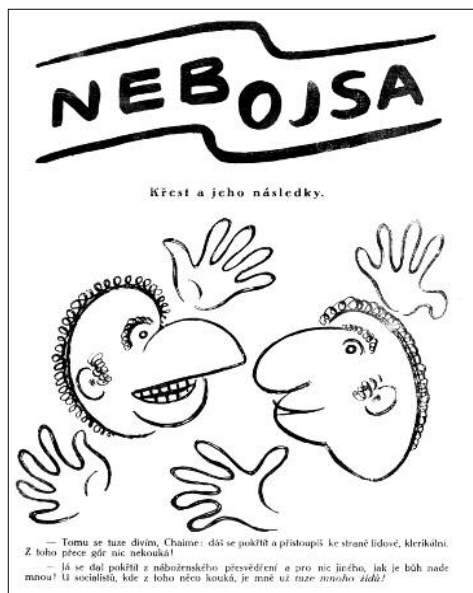
5. Rada, V. (1919). *Nebojsa*, 2(38), 18. 9., s. 299.

6. Čejka, J. (1919). *Nebojsa*, 1(21), 22. 5.

7. Treskoň, L. (1920). *Lidové noviny*, 27(575), 18. 11., s. 3.

8. Autor neznámý. (1920). *Nebojsa*, 3(12), 18. 3., s. 89.

nic stát. 'Roku 1919: 'Nám židům se nic nemůže stát.'“ (Obr. 6.) Talentovaný slovenský malíř Ladislav Treskoň (1900 Petrovice, okres Bytča – 1923 Praha), na Akademii výtvarných umění žák profesora Bukovce a Maxe Pirnera, ztvárnil zarostlého slovenského Žida s doprovodným textem poukazujícím na jeho spjatost s Maďary: „A ako sa voláš? Shámi Goldstein. Ale, však to není slovenské meno! Viem! Ale moj tháciniek si ho dal pomaďarčiť...“ (Obr. 7.) Na jiné antisemitské kresbě Křest a jeho následky se baví dva divoce gestikulující Židé: „Tomu se divím, Chaime: dáš se pokřtít a přistoupíš ke straně lidové, klerikální. Z toho přece gďe nic nekouká! Já se dal pokřtít z náboženského přesvědčení a pro nic jiného, jak je bůh nade mnou! U socialistů, kde z toho něco kouká, je mně už tuze mnoho židů!“ (Obr. 8.)

Ani oblíbený motiv údajné židovské vlády v novém státě nebyl samoúčelný; byla jím totiž diskreditována stávající vládnoucí koalice, která podle antisemitů nebyla schopna zabezpečit zájmy tzv. vládnoucích národů v nových republikách (v Československu Čechů a Slováků, případně Rusínů). V Rélinkových kresbách se tak setkáme např. s ortodoxním prskajícím Židem s cibulí, jak se posmívá výroku Tomáše Garrigua Masaryka „Demokracie je diskuse“ (Rélink, 1927: 28, Rélink, 1938: 53), nebo s téměř nahou krásnou mladičkou dívkou – Republikou, Mariannou s frygickou čapkou (symbolem francouzské revoluce), jejíž přirození zastírá rouška s pěticípou hvězdou. Republika, z níž strhl šat ortodoxní Žid, stojí v září židovského bolševismu a je obklopena hloučkem žádostivých židovských kapitalistů, válečných zbohatlíků, jimž má sloužit (Rélink, 1926: 55). Prezidenta Masaryka i Československou republiku měla skandalizovat kresba Marianny, která porodila za přispění masáže židovského lékaře židovského chlapce. Také kresba Radost v národě odkazovala na atributy židovství (Rélink, 1926: 43). Jedny

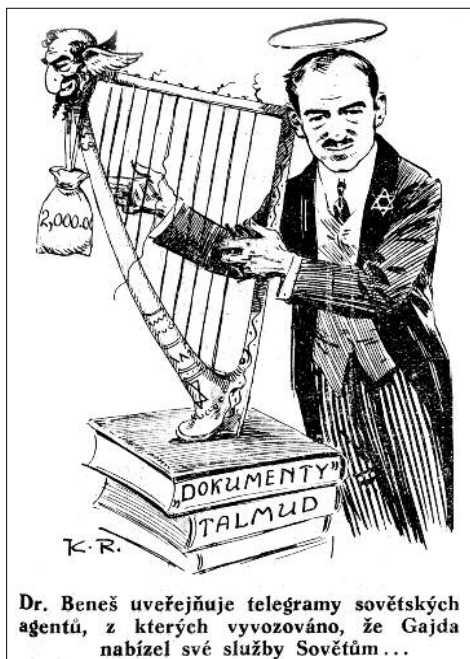
transformace odpovědnosti za světovou válku a poválečný všestranný (hospodářský, sociální i morální) marasmus na Židy. V celé poválečné Evropě spojilo antisemitské hnutí Židy se svobodným zednářstvím,¹⁸ světovým kapitalismem, levičáctvím, bolševictvím, bezvěrectvím. V nových národních státech byli navíc Židé skandalizováni jako pionýři bývalých vládnoucích národů (např. v českých zemích jako germanizátoři, na Slovensku jako „maďaróni“) i jako vládci v nových národních státech, kteří mění svou národnost i víru podle potřeby.¹⁹ Např. na kresbě akademického malíře Jana Čejky (1888 Jičín – 1934 Jičín), žáka Maxmiliána Pirnera, dovedného malíře krajiny, podobizen a národopisných motivů, z roku 1919 ortodoxní Žid v cylindru, s velkým nosem, bradkou a dlouhými prsty kráčí sebevědomě vpřed. Obrázek je sevřen do dvou nápisů: „Roku 1918: 'Nám Čechům se nemůže

18 Srov. např. pozdější kresbu „Vel mistr zednářské lóže Heil Hilsner“ od Karla Rélinka (Rélink, 1938: 29).

19 Ke stereotypům Židů v poválečné střední Evropě srov. studii B. Soukupové komparující středoevropský antisemitismus (Soukupová, 2018: 382–385).

9. Rélinsk, K. (1938). *Vývin židomaxisty*. Praha: K. Rélinsk, s. 41.

10. Rélinsk, K. (1927). *Stráž národa*, 2(45), 9. 11., s. 3.

z nejagresivnějších Rélinskových kreseb pak využily údajné židovské cizorodosti ke skandalizaci židovského češství a českoslovenství [ortodoxní Žid, jenž si čte Talmud, sedí na nočníku s nápisem Slované (Rélinsk, 1927: 9) či pozdější antisemitská karikatura Žida – Sokola ve stejnokroji se sokolským praporem (Rélinsk, 1938: 49)] a současně i ke kritice domnělé české národní slabosti, jež přenechala národní svatyně a nejvyšší hodnoty Židům (Žid v podobě prasnice s šesticípou hvězdou na čele, jemuž září nad hlavou rudá pěticípá hvězda – znak komunismu, ovládl Národní divadlo). (Obr. 9.)

Velmi oblíbenou se však po první světové válce stala i kresba židovského revolucionáře a pseudorevolucionáře, jež byla často situovaná do porevolučního sovětského Ruska (Sovětského svazu)²⁰. Jednalo se buď o fanatického komunistu – rozháraného intelektuála,²¹ nebo (a to mnohem častěji) o židovského zbohatlíka, který chce uskutečnit židovskou světovládu prostřednictvím nastrčených revolucionářů. Na obrázcích se pak např. setkáváme s výrazem khonmunismus.²² Spojení židovství a bolševismu využil Karel Rélinsk také např. v kresbě „Svatý Marx“ (Rélinsk, 1926: 51) či pozdějším obrázkem „Kabbalistický křest marxistického pulce“ (Rélinsk, 1938: 13).

Důležitým jevem byla i projekce židovství na významné osobnosti veřejného života. V případě českých ultranacionalistů šlo především o Edvarda Beneše jako symbol masarykovského demokratického českoslovenství, kterému byly přisuzovány židovské atributy.

20 Ke kresbám z pravoslavného Ruska zničeného bolševismem srov. např. „Obraz z Ruska“ (Rélinsk, 1926: 35) nebo „Ruský ráj“ (Rélinsk, 1926: 47).

21 Z pozdější doby srov. kresbu „Marxista na tribuně“ od Karla Rélinka (Rélinsk, 1938: 19).

22 Srov. např. kresbu Karla Rélinka „První máj“ (Rélinsk, 1926: 45) nebo „Proletáři všech zemí, spojte se“ (Rélinsk, 1926: 61).

Na Rélinkově kresbě vidíme prskajícího ortodoxního Žida – velmistra zednářské lóže s Talmudem a nezbytnou cibulí, jak diktuje Edvardu Benešovi, ministru zahraničních věcí, jež je znázorněn jako zakrslý v pozoru stojící mužíček ve fraku a s cylindrem, jak má směřovat československou politiku, aby vyjadřovala židovské zájmy (Rélink, 1927: 30).²³

Další karikatura Stráže národa z roku 1927 reagující na tzv. Gajdovu aféru zachytila Beneše s šesticí pou hvězdou na klopě fraku a se svatozáří, jak hraje na harfu s šesticí pou hvězdou a karikovanou hlavičkou Žida, jenž přináší váček s penězi. Hudební nástroj stojí na „Dokumentech“ a Talmudu. Svou kresbu doplnil Karel Rélink „vysvětlivkou“: „Dr. Beneš uveřejňuje telegramy sovětských agentů, z kterých vyvozováno, že Gajda nabízel své služby Sovětům.“²⁴ (Obr. 10.)

ZÁVĚREM

Potřeba národního (národnostního) nepřítele je průvodním zjevem destabilizace stávajících politickospolečenských poměrů, jakou bezesporu představoval rozpad monarchií a vznik nových národních států ve střední Evropě (a tedy i Československa jako národního státu Čechů a Slováků). Němci byli vybráni jako odvěci národní nepřátelé Čechů, jejich největší rivalové. Německá neloajalita vůči vzniklému státu tento základní český soud o českých Němcích pouze potvrdila. České negativní stereotypy, které se do konečné podoby zformovaly v šedesátých až devadesátých letech 19. století, znovu ožily již během války; po jejím skončení se však mohly projevit veřejně. V dobových karikaturách Němců se tak zdůrazňuje především jejich údajně zákeřná povaha a současně jejich škůdčovství vůči novému státu. Český antisemitismus, často propojený s antiněmectvím, byl pak součástí rozsáhlé evropské poválečné antisemitské vlny, která znovu zdůrazňovala především údajnou cizorodost Židů v nových národních státech, jejich nestátnost, sklon k rozvracečství a levičáctví. V obraze židovského „nepřítele“ však zaznívalo především rozčarování z nesnadných poválečných poměrů a samozřejmě i dozvuky válečného prožitku, za který byla dávána vina Němcům a Židům. Když měl v nedávné době berlínský historik antisemitismu Wolfgang Benz definovat tento fenomén, potřeboval na to celou knihu. Nakonec dospěl k závěru, známém v československém sionistickém hnutí již od počátku třicátých let 20. století (Benz, 2004: 241): antisemitismus je odrazem problémů většinové společnosti, jež hledá ventilátor svých frustrací (Weltsch, 1931). Stejnou definici bychom ovšem mohli použít pravděpodobně i na dobové antiněmectví, ovšem s tím, že první světová válka ještě vyostřila historické resentimenty a že ani Češi nebyli zcela vzdáleni úsilí o odvetu za podceňování tzv. české otázky v dobách Rakouska-Uherska.

Pokud bychom však srovnali vizualizaci obou „nepřátel“, lze konstatovat, že měla společné jen některé rysy (čeští Němci i Židé byli zobrazováni jako neloajální občané nové republiky, byla karikována jejich čeština). Českým Němcům však nebylo upřeno jejich občanství; byli zpodobňováni jako neloajální obyvatelé Československa, i když s atributy Michla z období Rakouska, zatímco Židé byli zatlačeni do obrazu cizinců, což podtrhoval i jejich „orientální“ vzhled, řidčeji i zvířecí podoba. A pak tu byl ještě jeden podstatný rozdíl; karikatury českých Němců vyvěraly z reality německého nepříje-

23 Rélink znázorňoval Edvarda Beneše i v hermelínovém plášti s šesticí písmi hvězdami a korunou s nápisem Talmud a Masarykovým heslem Pravda vítězí (Rélink, 1927: 15), s připnutým řádem apod.

24 Dále srov. Rélinkovu kresbu „Špiclovský archiv“ (Rélink, 1927: 17).

tí nově vzniklého státu a „reprodukovaly“ hlavní třecí plochy (např. otázka státního úředního jazyka, hrazení válečných půjček, které Němci přijali vysoce loajálně), zatímco karikatury Židů pracovaly s obviněními, která odporovala historické „realitě“ (Židé byli loajálními vojáky ve světovém válečném konfliktu, právě tak jako loajálními občany nově vzniklých národních států, do levicových hnutí se nezapojovali jako Židé, ale jako přesvědčení sociální demokraté, bolševici, komunisté, českožidovské hnutí přispělo ke kultivaci dobového češství).

Pokud bychom srovnali dobové české antisemitské karikatury se slovenskými (slovenská badatelka Zuzana Panczová analyzovala v nedávné době humoristicko-satirický časopis Kocúr, blízký martinskému křídlu Slovenské národní strany), lze konstatovat, že je spojoval motiv údajné neloajality Židů vůči Československu (projevující se i ve slabé znalosti češtiny či slovenštiny), ve slovenském případě šlo o obvinění z maďaronství, a motiv židobolševismu (Panczová, 2016: 32, 33, 36, ale i 40–41). Shodu můžeme najít i ve ztvárnění údajné židovské fyziognomie (Kocúr viz Panczová, 2016: 36) i v používání některých dalších stereotypů (Žid jako lichvář, židovská špína a smrad). Naopak komentáře ze všedního života (Panczová, 2016: 34–36) byly slovenskou zvláštností. Česká specifika lze najít naopak v projekci židovství na významné osobnosti nového státu, které byly přímo jeho symboly (především Edvard Beneš, ale i, byť v zastřenější formě, Tomáš Garrigue Masaryk). To ovšem svědčí o větší „sofistikovanosti“, a tím i nebezpečnosti antisemitismu českého oproti možná více emocionálnějšímu antisemitismu slovenskému.

Text je výstupem projektu č. DG18P02OVV039, NAKI II Ministerstva kultury ČR (2018–2021).

LITERATURA

- Becher, P. (1993). Ohnisko kulturně politických konfliktů v první republice: Spor o pražské německé divadlo 1920 a aféra pražského zvukového filmu 1930. In: J. K. Hoensch, D. Kováč (Eds.), *Ztroskotání spolužití. Češi, Němci a Slováci v první republice 1918–1939*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, s. 182–207.
- Benz, W. (2004). *Was ist Antisemitismus?* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Broklová, E. (1998). Historický obraz Němce, Rakouska a Německa v politických kruzích české společnosti první Československé republiky. In: J. Křen, E. Broklová (Eds.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, s. 101–155.
- Cohen, G. B. (2000). *Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Čapková, K. (2005). *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách. 1918–1938*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Frankl, M., Szabó, M. (2015). *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hahnová, E., Hahn, H. H. (2002). *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha: Votobia.
- Jaworski, R. (2004). *Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice.
- Kárník, Z. (2000). *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl první. *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Kieval, H. J. (2011). *Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Klimek, A., Kubů, E. (1995). *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století* (1996). Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

- Koutek, J. (1962). *Nacistická pátá kolona v ČSR*. Praha: Naše vojsko, Svaz protifašistických bojovníků.
- Kováč, D. (1998). *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Křen, J. (1990). *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Křen, J., Broklová, E. (Eds.) (1998). *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy.
- Kubiček, J. (2013). *Dějiny žurnalistiky na Moravě: první století českých časopisů 1848–1948*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Kural, V. (1991). Jazykový problém a jazykové právo z hlediska česko-německého. *Slezský sborník*, 89(1), 32–38.
- Kural, V. (1993). *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918–1938)*. Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů.
- Loewenstein, B. W. (1997). My a ti druzí. In: B. W. Loewenstein, *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, s. 59–80.
- Machačová, J., Matějček, J. (1999). *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea.
- Machačová, J., Matějček, J. (2002). *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950. Základní zjištění, hypotézy, náměty*. Opava: Slezské zemské muzeum.
- Olivová, V. (2000). *Dějiny první republiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Osvaldová, B., Čenková, J. (2017). *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*. Praha: Academia.
- Panczová, Z. (2016). Antisemitizmus na stránkach humoristickej tlače. Příklad časopisu Kocúr (1919–1945). In: M. Vrzgulová, H. Kubátová a kol. (Eds.), *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum 2016, s. 28–60.
- Salner, P. (2000). *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: Zing print.
- Salomon, D. (1995). Od rozpadu podunajské monarchie do konce druhé světové války /1918–1945/. In: F. Bauer, H. Glassl, H.–J. Härtel, F. Machilek, E. Nittner, R. Ohlbaum, D. Salomon (Eds.), *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: PANEVROPA PRAHA, spol. s r.o., s. 183–231.
- Seibt, F. (1996). *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha: Academia.
- Soukupová, B. (1994). Česká a německá společnost středních vrstev v realitě unitárního Československa 1918–1929. Několik poznámek k tématu konfrontace ideálu demokracie s nacionalismem. In: *Společnost – postoj – konflikt*. Lidé města 5. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy, s. 47–79.
- Soukupová, B. (1998). Obraz českých Němců ve vybraném českém pravicovém tisku v letech 1919–1926. Etnický stereotyp jako ochuzená půda a jako nástroj. In: *Stereotypy a symboly*. Lidé města 12. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy, Nádace Ethnos, s. 134–177.
- Soukupová, B. (2000). Peroutkova Přítomnost, židé a Židé (1924–1939). *Lidé města*, ročník neuveden (4), s. 36–79.
- Soukupová, B. (2001). Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a německého Žida před sto lety. Pohled etnologie. In: M. Toncrová, L. Uhlíková (Eds.), *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, s. 57–69.
- Soukupová, B. (2002). Češi – židé: židovství, češství a českoslovenství po vzniku Československé republiky. K identitě a mentalitě asimilující se menšiny. In: J. Macháčová, J. Matějček (Eds.), *Studie k sociálním dějinám*, 9, s. 179–203.
- Soukupová, B. (2005). *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava: Zing print.
- Soukupová, B. (2008). Pouta mezi národní a národnostní kulturou: spleť vztahů pohledem antropologa (Příklad Prahy let 1848–1918). In: J. Macháčová, O. Šrajerová (Eds.), *Interakce národnostních kultur. Teoretické a metodologické přístupy*. Opava: Slezské zemské muzeum, Slezská univerzita v Opavě, s. 23–28.
- Soukupová, B. (2014). Obecné a zvláštní v „čes-

- kém“ prvorepublikovém antisemitismu. Perspektivní ideologie? In: T. Jelínek, B. Soukupová (Eds.), *Bílá místa ve výzkumu holokaustu*. Praha: Spolek akademiků Židů, s. 23–49.
- Soukupová, B. (2018). Antisemitismus ve střední Evropě po první světové válce – stará ideologie v „novém“ starém světadílu. In: J. Horský, M. Hroch (Eds.), *Sto let. Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?* Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), s. 373–399.
- Spisy T. G. Masaryka. Kniha III. *Cesta demokracie I*. Sv. 1. Soubor projevů za republiky, 1918–1920 (1939). Praha: Čin, Na Hradě, Poselství Národnímu shromáždění, s. 20.
- Srb, V. (1988). Demografický profil německé menšiny v Československu. *Český lid*, 75(1), 29–42.
- Stölzl, Ch. (1997). *Kafkovy zlé Čechy. K sociální historii pražského Žida*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Toncová, M., Uhlíková, L. (Eds.). (2000). *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Brno.
- SEZNAM CITOVANÝCH PRAMENŮ**
- Dobové antisemitské a nacionalistické práce**
- Gierach, E. (1919). *Sudetendeutscher Katechismus*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Rélink, K. (1925). *Zrcadlo Židů: žid podle Talmudu*. Praha: Borský a Šulc [distributor], nákl. vl.
- Rélink, K. (1926). *Spása světa: [ubozí, pronásledování židé]: úvahy z denníku pravého humanisty*. Praha: J. S. Sochořík.
- Rélink, K. (1927). *Nenažrantski, ministr, humanista-filistr, čili: „Kdo do tebe tvrdou palicí – ty na něho měkkou (ministrskou) stolicí“: ruská veršová hra, pro loutkové divadlo, o třech jednáních (s prologem)*. Praha: J. S. Sochořík.
- Rélink, K. (1938). *Vývin židomarkisty*. Praha: K. Rélink.
- Dobové dokumenty**
- Krofta, K. (1937). *Němci v československém státě*. Praha: Orbis.
- Weltsch, F. (1931). *Antisemitismus als Völkerysterie*. Prag: J. A. Verb. Barissia.
- Memoáry**
- Lotar, P. (1993). *... domov můj*. Praha: Primus.
- Tisk**
- Lidové noviny*
- Nebojsa*
- Stráž národa*
- Večer*
- Venkov*

BLANKA SOUKUPOVÁ – zaměstnankyně Společensko-vědního modulu Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy se ve své odborné práci zaměřuje na výzkum středoevropského města, menšinových a národních identit, projevů intolerance a na dějiny oboru. Z posledních publikací jmenujme *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti* (2016), Bratislava: PT Marenčin; *Mýty a „realita“ středoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit (1918–2016) / Mythen und „Realität“ der mitteleuropäischen Metropolen bei der Schaffung nationaler und multinationaler Identitäten (1918–2016)* (2017), Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy (spolu s M. Myslivcovou) a *Lidé a města ve velkých válkách. Pohled etnologa (antropologa) / Społeczeństwo miasta w kontekście I i II wojny światowej. Spójnienie antropologa* (2017), Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy (spolu s R. Godulou-Węclawowicz a Grażynou E. Karpińską).